

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Ministerstwo Sprawiedliwości, www.gov.pl/web/sprawiedliwosc [Translation already published on the official website of the Polish Ministry of Justice] Permission to re-publish this translation has been granted by the Polish Ministry of Justice for the sole purpose of its inclusion in the Court's database HUDOC

© Ministerstwo Sprawiedliwości, www.gov.pl/web/sprawiedliwosc [Tłumaczenie zostało już opublikowane na oficjalnej stronie Ministerstwa Sprawiedliwości] Zezwolenie na publikację tego tłumaczenia zostało udzielone przez Ministerstwo Sprawiedliwości wyłącznie w celu zamieszczenia w bazie Trybunału HUDOC

SEKCJA TRZECIA

SPRAWA BOGONOSOVY przeciwko ROSJI

(skarga nr 38201/16)

WYROK

STRASBURG

5 marca 2019 r.

OSTATECZNY

09.09.2019

Wyrok stał się ostateczny zgodnie z warunkami określonymi w art. 44 ust. 2 Konwencji. Może podlegać korekcie wydawniczej.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

W sprawie Bogonosowy przeciwko Rosji,

Europejski Trybunał Praw Człowieka (Seksja Trzecia), zasiadając jako Izba w składzie:

Vincent A. De Gaetano, *Przewodniczący*,
Helen Keller,
Dmitry Dedov,
Alena Poláčková,
Georgios A. Serghides,
Jolien Schukking,
María Elósegui, *sędziowie*,

oraz Stephen Phillips, *Kancierz Sekcji*,

obradując na posiedzeniu niejawnym w dniu 5 lutego 2019 r.,
wydaje następujący wyrok, który został przyjęty w tym dniu:

POSTĘPOWANIE

1. Sprawa wywodzi się ze skargi (nr 38201/16) przeciwko Federacji Rosyjskiej wniesionej do Trybunału w dniu 21 czerwca 2016 r. na podstawie art. 34 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności („Konwencji”) przez dwoje obywateli rosyjskich, Panią Werę Władimirownę Bogonosową (pierwszą skarżącą) oraz Pana Georgija Iwanowicza Bogonosowa („drugiego skarżącego”).

2. Skarżących reprezentował Pan V.A. Kiryłow, prawnik praktykujący w Sankt Petersburgu. Rząd rosyjski („Rząd”) był reprezentowany przez Pana G. Matyushkina, przedstawiciela Federacji Rosyjskiej w Europejskim Trybunale Praw Człowieka, a następnie przez jego następcę na tym stanowisku, p. M. Galperina.

3. Skarżący, powołując się na art. 8 i art. 13 Konwencji, zarzucili w szczególności naruszenie ich prawa do utrzymywania więzi rodzinnych z wnuczką oraz brak skutecznego środka odwoławczego w tym zakresie.

4. W dniu 10 listopada 2016 r. powyższe skargi zostały zakomunikowane Rządowi, a pozostała część skargi została uznana za niedopuszczalną, zgodnie z Regułą 54 § 3 Regulaminu Trybunału. Skarga została potraktowana priorytetowo (art. 41 Regulaminu Trybunału)

5. Pismem z 13 listopada 2018 r. drugi skarżący powiadomił Trybunał, że 29 sierpnia 2018 r. pierwsza skarżąca zmarła. Następnie cofnął pełnomocnictwo, którego udzielił Panu V.A. Kiryłowowi.

STAN FAKTYCZNY

I. OKOLICZNOŚCI SPRAWY

6. Skarżący urodzili się odpowiednio w 1955 r. i w 1948 r. Pierwsza skarżąca zmarła w dniu 29 sierpnia 2018 r. Drugi skarżący mieszka w Sankt Petersburgu.

A. Kontekst sprawy

7. Skarżący to byli małżonkowie. Rozwiedli się w 1988 r., ale nadal zamieszkiwali razem w jednym mieszkaniu.

8. Córka skarżących, O., poślubiła K.O.V.-S., obywatela fińskiego. Małżonkowie zamieszkali w Finlandii.

9. W dniu 28 września 2006 r. O. urodziła córkę M.

10. W maju 2008 r. O. i M. zamieszkali ze skarżącymi w Rosji.

11. W dniu 3 kwietnia 2011 r. O. zmarła na ciężką chorobę. M. nadal mieszkała ze skarżącymi.

12. Według Rządu, podczas choroby O. krewni skarżących – państwo Z. zaczęli pomagać skarżącym w wychowaniu M.: zabierali dziewczynkę do swojego domu w weekendy i święta oraz uczestniczyli w wydarzeniach w jej przedszkolu.

13. W dniu 16 maja 2011 r. drugiemu skarżącemu powierzono opiekę nad M. za pisemną zgodą pierwszej skarżącej.

14. W dniu 24 października 2012 r. Sąd Rejonowy Kirovskiy w Sankt Petersburgu uwzględnił wniosek drugiego skarżącego i pozbawił K.O.V.-S. władzy rodzicielskiej nad M.

15. Według Rządu, po śmierci O. między skarżącymi powstał długoterminowy spór rodzinny. Pierwsza skarżąca była niezadowolona ze sposobu sprawowania przez drugiego skarżącego opieki nad M. i nalegała, aby obowiązki te przejął ich syn, N.B.. Ponadto doszło do nieporozumienia w kwestii tego, czy M. powinna zacząć uczęszczać do szkoły od września 2013 r.

16. Kiedy pojawiła się kwestia rozpoczęcia nauki szkolnej przez M. państwo Z. postanowili złożyć wniosek o przysposobienie dziewczynki. Wówczas skarżący poparli tę decyzję.

17. W okresie od lutego do kwietnia 2013 r. państwo Z. uczęszczali na szkolenia dla osób chcących przysposobić dziecko bez opieki rodzicielskiej.

18. Odpowiednio w dniach 29 maja i 13 czerwca 2013 r. gmina Kronverkskoye wydała w stosunku do państwa Z. decyzje pozytywnie oceniające zdolność do przysposobienia.

19. W dniu 19 czerwca 2013 r. wójt gminy Krasnenkaja Reczka otrzymał od drugiego skarżącego oświadczenie o braku sprzeciwu na przysposobienie M. przez małżonków Z.

20. Według Rządu, kiedy pierwsza skarżąca dowiedziała się, że drugi skarżący wyraził zgodę na przysposobienie ich wnuczki, zaczęła nastawiać dziecko przeciwko państwu Z. oraz ingerować w ich kontakty. Bezskutecznie próbowała też pozbawić drugiego skarżącego opieki nad M. i doprowadzić do powierzenia opieki N.B.

21. W związku z zaistniałą sytuacją, na początku lipca 2013 r. pani Z., za zgodą drugiego skarżącego, złożyła wniosek o ustanowienie jej drugim opiekunem M.

22. W dniu 2 lipca 2013 r. kierownik właściwej jednostki gminy Krasnenkaja Reczka wydał decyzję o ustanowieniu pani Z. drugim opiekunem M. Ustalono, że miejsce zamieszkania dziecka będzie przy Z.

23. W dniu 4 lipca 2013 r. M. wprowadziła się do państwa Z.

24. Od tej pory pierwsza skarżąca zaczęła składać wnioski do organu ds. opieki nad dziećmi, twierdząc, że pani Z. uniemożliwiała jej kontakty z dzieckiem.

25. W dniu 26 września 2013 r. odbyło się spotkanie stron w sprawie kontaktów pierwszej skarżącej i N.B. z dzieckiem, z udziałem właściwej jednostki gminy Krasnenkaja Reczka, organu ds. opieki nad dziećmi, Rzecznika Praw Dziecka w Sankt Petersburgu, przedstawiciela Prokuratury Rejonowej, eksperta specjalizującego się w rozwiązywaniu konfliktów oraz psychologa Powiatowego Ośrodka Pomocy Społecznej dla Rodzin i Dzieci. Doszło do zawarcia ustnej ugody między panią Z. a pierwszą skarżącą: zgodnie z treścią ugody spotkania skarżącej z dzieckiem zostały zaplanowane na 5 i 12 października 2013 r. i miały trwać po dwie godziny w obecności pani Z. W dniu 1 listopada 2013 r. pani Z. i pierwsza skarżąca miały stawić się w biurze Rzecznika Praw Dziecka na podsumowanie przebiegu spotkań.

26. W dniu 9 grudnia 2013 r. pierwsza skarżąca poinformowała władze ds. opieki, że żadne ze spotkań się nie odbyło.

27. Od tamtej pory pierwsza skarżąca nie miała żadnego kontaktu z dzieckiem, natomiast drugi skarżący utrzymywał kontakty z M. do listopada 2014 r. Potem państwo Z. uniemożliwili drugiemu skarżącemu utrzymywanie kontaktów z M.

B. Postępowanie w sprawie o przysposobienie

1. Orzeczenie o przysposobieniu

28. W międzyczasie, 13 listopada 2013 r. małżonkowie Z. złożyli wniosek o przysposobienie do Sądu Rejonowego Primorskiy w Petersburgu („sąd rejonowy”).

29. W dniu 25 listopada 2013 r. drugi skarżący przedłożył zastępcy kierownika właściwej jednostki administracji gminy Krasnenkaja Reczka zgodę na przysposobienie M. przez państwo Z. Wyraził życzenie, aby sprawa o przysposobienie została rozpatrzona pod jego nieobecność.

30. W dniu 26 listopada 2013 r. sąd rejonowy uwzględnił wniosek państwa Z. o przysposobienie M. Orzeczenie nie zostało zaskarżone i uprawomocniło się 7 grudnia 2013 r.

31. W 2015 r. skarżący – każdy z osobna – złożyli wnioski o przywrócenie terminu zawitego na wniesienie apelacji od orzeczenia o przysposobieniu z 26 listopada 2013 r., z zamiarem jego zaskarżenia m. in. w związku z utratą kontaktu z wnuczką po jej przysposobieniu przez Z., co uważali za sprzeczne z dobrem dziecka.

2. Apelacja drugiego skarżącego od orzeczenia o przysposobieniu

32. W dniu 11 lutego 2015 r. drugi skarżący złożył do sądu rejonowego wniosek o przywrócenie terminu zawitego na wniesienie apelacji od orzeczenia o przysposobieniu z 26 listopada 2013 r.

33. W dniu 16 marca 2015 r. sąd rejonowy uwzględnił wniosek drugiego skarżącego.

34. W postępowaniu z apelacji drugiego skarżącego, 13 maja 2015 r. Sąd Miejski w Petersburgu („sąd miejski”) utrzymał w mocy orzeczenie z dnia 26 listopada 2013 r. Sąd miejski oddalił argument drugiego skarżącego, że bliscy krewni dziecka nie wiedzieli o postępowaniu w sprawie przysposobienia. Sąd ten zauważył, że drugi skarżący wiedział o postępowaniu, nie zgłosił żadnych zastrzeżeń w przedmiocie przysposobienia i wyraził życzenie rozpoznania sprawy pod jego nieobecność. Sąd miejski stwierdził ponadto, że prawo nie wymagało zawiadomienia innych krewnych dziecka (babci i wujka), nie mówiąc o ich udziale w postępowaniu. W odniesieniu do argumentu drugiego skarżącego, że przysposobienie dziecka doprowadziło do zerwania wszelkich kontaktów między nią a dziadkami, sąd miejski uznał, powołując się na art. 67 §§ 1 i 2 kodeksu rodzinnego, że dziadek, babcia, bracia, siostry i inni krewni mają prawo do kontaktu z dzieckiem i w przypadku odmowy umożliwienia takiego kontaktu ze strony rodziców dziecka, krewni ci mają prawo wystąpić do sądu o usunięcie przeszkód w kontaktach z dzieckiem.

35. W dniu 21 sierpnia 2015 r. sąd miejski, a w dniu 22 grudnia 2015 r. Sąd Najwyższy Rosji („Sąd Najwyższy”), po uprzednim wniosku o rewizję prawomocnego wyroku, postanowiły nie kierować sprawy do postępowania kasacyjnego.

3. Próba dochodzenia przez pierwszą skarżącą o przywrócenia terminu zawitego na wniesienie apelacji od orzeczenia o przysposobieniu

36. Tymczasem 28 maja 2015 r. pierwsza skarżąca wniosła do sądu rejonowego wniosek o przywrócenie terminu zawitego na wniesienie apelacji od orzeczenia o przysposobieniu z 26 listopada 2013 r. Powołując się na art. 137 kodeksu rodzinnego, wywodziła, że pomijając ją w postępowaniu w sprawie o przysposobienie, sąd krajowy doprowadził do zerwania jej więzi rodzinnych z wnuczką.

37. Jednak 14 lipca 2015 r. sąd rejonowy oddalił jej wniosek. Sąd rejonowy uznał, że pierwsza skarżąca nie była stroną postępowania, które zakończyło się wydaniem orzeczenia z 26 listopada 2013 r., że orzeczenie to nie miało wpływu na jej prawa ani obowiązki, a zatem nie miała ona legitymacji do wniesienia apelacji od tego orzeczenia. Sąd rejonowy stwierdził ponadto, że pierwsza skarżąca błędnie zinterpretowała art. 137 kodeksu rodzinnego. Z przepisów art. 137 nie wynikało, że więzi rodzinne pierwszej skarżącej z wnuczką zostaną zerwane. Powołując się na art. 67 kodeksu rodzinnego, sąd rejonowy uznał, że pierwsza skarżąca miała możliwość zwrócenia się do sądu o ustalenie jej kontaktów z dzieckiem.

38. W dniu 10 września 2015 r. sąd miejski utrzymał w mocy powyższe orzeczenie w postępowaniu apelacyjnym.

39. W dniu 11 grudnia 2015 r. sąd miejski, a w dniu 29 stycznia 2016 r. Sąd Najwyższy postanowiły nie kierować ww. orzeczeń do kontroli w postępowaniu kasacyjnym.

C. Postępowania dotyczące praw skarżących do kontaktów

1. Postępowanie w sprawie z wniosku pierwszej skarżącej

40. W dniu 3 marca 2014 r. pierwsza skarżąca wystąpiła na drogę sądową przeciwko państwu Z., żądając nieutrudniania jej kontaktu z wnuczką M. oraz ustalenia harmonogramu tych kontaktów.

41. W dniu 18 kwietnia 2014 r. właściwy organ administracji gminy Krasnenkaja Reczka stwierdził, że dziewczynce potrzebna jest spokojna atmosfera; że postrzegała otaczającą ją sytuację jako napiętą i niespokojną; oraz że nie rozumiała konfliktu między samymi skarżącymi oraz między pierwszą skarżącą a rodzicami adopcyjnymi dziewczynki.

42. W dniu 16 października 2014 r. w rozmowie z psychologiem M. stwierdziła, że skarżący „nigdy nie byli przyjaciółmi”, że często przeklinali, nawet w jej obecności; oraz że nie bała się, kiedy przeklinali, ponieważ była do tego przyzwyczajona.

43. W dniu 21 stycznia 2015 r. biegły Niezależnej Organizacji Ekspertów Istina wydał opinię, z której wynikało, że dziecko uznawało państwa Z. za swoich rodziców oraz w taki sposób się do nich zwracało. Dziewczynkę łączyły z państwem Z. bliskie więzi emocjonalne. Mimo braku kontaktu dziewczyna pamiętała o swojej babci i kochała ją. Tłumaczono to tym, że rodzice adopcyjni, chociaż uniemożliwiali komunikację dziewczynki z babcią, to nie wywierali na nią presji psychicznej ani nie oczerniali babci. Biegły uznał jednak, że kontakt dziecka z babcią może mieć negatywny wpływ na stan psychiczny dziecka ze względu na konflikt utrzymujący się między skarżącymi a państwem Z.: babcia nie akceptowała przysposobienia dziecka i kwestionowała jego legalność. Biegły uznał ponadto, że zamieszkanie dziecka z dziadkami nie byłoby najlepszym rozwiązaniem,

ponieważ biorąc pod uwagę chwiejność relacji międzyrodzinnych i przedłużający się konflikt w rodzinie skarżących, istniało ryzyko uwikłania dziecka w konflikt między dorosłymi. Ponieważ jednak dziewczynka zachowała pozytywny wizerunek babci i wyraziła chęć utrzymywania z nią kontaktu, udało się ustalić plan kontaktu, który zakładał obligatoryjny etap przygotowawczy, w tym pojednanie między krewnymi.

44. W dniu 10 lutego 2015 r. Pushkinskiy Sąd Rejonowy w Sankt Petersburgu ustalił, na podstawie odpowiednich opinii i ekspertyz, że M. nadal miała pozytywny wizerunek pierwszej skarżącej i wyraziła chęć utrzymywania z nią kontaktu, oraz że umożliwiło to ustalenie harmonogramu kontaktów między nimi. W związku z tym Pushkinskiy Sąd Rejonowy w Sankt Petersburgu nakazał państwu Z., aby nie utrudniali komunikacji pierwszej skarżącej z M. i uznał, że kontakt między pierwszą skarżącą a M. powinien odbywać się według następującego harmonogramu: w ciągu pierwszych sześciu miesięcy po uprawomocnieniu się orzeczenia – spotkanie w każdą drugą i czwartą niedzielę miesiąca od godz. 15.00 do 18:00 poza miejscem zamieszkania rodziców i dziadków, w obecności rodziców, a po upływie tego okresu spotkania na tych samych warunkach, ale bez obecności rodziców. Po upływie roku od uprawomocnienia się orzeczenia pierwsza skarżąca mogła, poza ustalonym harmonogramem, spędzać z M. dwa tygodnie w czasie wakacji letnich, za 60-dniowym uprzednim zawiadomieniem rodziców o miejscu planowanego urlopu. Państwo Z. wniosli apelację.

45. W dniu 17 września 2015 r., wskutek apelacji wniesionej przez państwo Z., sąd miejski uchylił ww. orzeczenie w postępowaniu apelacyjnym i umorzył postępowanie w sprawie. Sąd miejski uznał, że sąd rejonowy dopuścił się istotnej obrazy prawa materialnego i procesowego, która skutkowałą błędnymi wnioskami. Powołując się na art. 137 §§ 4 i 5 kodeksu rodzinnego oraz pkt 18 orzeczenia pełnego składu Sądu Najwyższego nr 8 z dnia 20 kwietnia 2006 r. (zob. paragrafy 54, 55 i 68 poniżej), sąd miejski uznał, że w ramach postępowania w sprawie o przysposobienie pierwsza skarżąca nie złożyła wniosku o ustalenie kontaktów z wnuczką po przysposobieniu, w związku z czym kwestia ta pozostała nierozpatrzona przez sąd rejonowy rozpoznający sprawę o przysposobienie, a w orzeczeniu o przysposobieniu w żaden sposób nie odniesiono się do kwestii utrzymywania więzi rodzinnych między pierwszą skarżącą a jej wnuczką po przysposobieniu. W tych okolicznościach sąd miejski uznał, że prawo cywilne i rodzinne nie uprawniało pierwszej skarżącej do żądania usunięcia przeszkód w kontaktach z dzieckiem i ustalenia sposobu utrzymywania kontaktów.

46. W dniu 7 grudnia 2015 r. sąd miejski, a w dniu 29 lutego 2016 r. Sąd Najwyższy, po uprzednim złożeniu wniosku o rewizję prawomocnego wyroku, postanowiły nie kierować orzeczenia z dnia 17 września 2015 r. do kontroli w postępowaniu kasacyjnym.

2. Postępowanie w sprawie z wniosku drugiego skarżącego

47. W nieokreślonym dniu w 2015 r. drugi skarżący wystąpił na drogę sądową przeciwko państwu Z., domagając się nakazania im, by nie utrudniali mu kontaktów z wnuczką M. oraz ustalenia harmonogramu kontaktów z wnuczką zgodnie z art. 67 kodeksu rodzinnego.

48. W dniu 1 grudnia 2015 r. sąd rejonowy uznał, że skoro w orzeczeniu o przysposobieniu z dnia 26 listopada 2013 r. w żaden sposób nie uregulowano sposobu utrzymywania więzi rodzinnych między drugim skarżącym a jego wnuczką po przysposobieniu, to skarżący nie był uprawniony do żądania usunięcia przeszkód w kontaktach i ustalenia sposobu utrzymywania kontaktów z wnuczką. W związku z tym sąd rejonowy umorzył postępowanie.

49. W dniu 2 marca 2016 r. wskutek apelacji sąd miejski utrzymał ww. orzeczenie w mocy.

II. WŁAŚCIWE PRAWO KRAJOWE I PRAKTYKA

A. Kodeks rodzinny Federacji Rosyjskiej

50. Przepisy części ogólnej kodeksu rodzinnego stanowią, że dziadkowie, bracia, siostry i inni krewni są uprawnieni do utrzymywania kontaktów z dzieckiem. Jeżeli rodzice lub jedno z rodziców uniemożliwiają bliskim krewnym widywanie się z dzieckiem, właściwy organ ds. opieki może nakazać utrzymywanie kontaktów między dzieckiem a danym krewnym. Jeżeli rodzice nie zastosują się do nakazu organu ds. opieki nad dzieckiem, zainteresowany krewny lub organ ds. opieki nad dzieckiem mogą wystąpić do sądu z wnioskiem o uregulowanie kontaktów z dzieckiem. Sąd podejmuje decyzję kierując się dobrem dziecka oraz po jego wysłuchaniu. Rodzice, którzy nie zastosują się do wydanego przez sąd orzeczenia regulującego kontakty z dzieckiem, mogą zostać pociągnięci do odpowiedzialności zgodnie z ustawą (art. 67).

51. Przysposobienie jest preferowaną formą regulowania statusu dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej (art. 124 § 1).

52. Przysposobienia dokonuje sąd na wniosek osoby lub osób chcących przysposobić dziecko. Sprawy o przysposobienie dziecka sąd rozpoznaje z obowiązkowym udziałem przysposabiających, organu ds. opieki, oraz prokuratora (art. 125 § 1).

53. Przysposobienie dzieci pozostających pod opieką (kuratelą) wymaga pisemnej zgody ich opiekunów (kuratorów) (art. 131 § 1).

54. Przysposobione dzieci tracą osobiste prawa niemajątkowe i majątkowe oraz zostają zwolnione z obowiązków wobec rodziców (ich krewnych) (art. 137 § 2).

55. W przypadku śmierci jednego z rodziców przysposobionego dziecka, na wniosek jednego z rodziców zmarłego rodzica (dziadka lub babci dziecka) jego osobiste prawa i obowiązki niemajątkowe i majątkowe w stosunku do dziecka mogą zostać zachowane, jeżeli wymaga tego dobro dziecka. Prawo krewnych zmarłego rodzica do kontaktów z przysposobionym dzieckiem powinno być wykonywane zgodnie z art. 67 niniejszego kodeksu (art. 137 § 4).

56. Orzeczenie o przysposobieniu powinno określać, czy przysposobione dziecko ma utrzymywać relacje z jednym z rodziców lub krewnymi zmarłego rodzica (art. 137 § 5).

B. Kodeks postępowania cywilnego Federacji Rosyjskiej

57. Strony postępowania wzywa się do sądu listem poleconym za potwierdzeniem odbioru, telefonicznie, telegramem, faksem lub w inny sposób zapewniający doręczenie wezwania adresatowi. Wezwania doręcza się stronom w taki sposób, aby miały wystarczająco dużo czasu na przygotowanie stanowiska w sprawie i stawiennictwo na rozprawę (art. 113 § 1 i 3).

58. Sprawę cywilną sąd rozpoznaje na posiedzeniu, przy czym obowiązkowo zawiadamia wszystkie strony o miejscu i terminie posiedzenia sądu (art. 155).

59. Jeżeli strona postępowania nie stawia się na rozprawie i nie przedstawi dowodu na to, że została prawidłowo wezwana, rozprawę należy odroczyć (art. 167 § 2).

60. Wniosek o przysposobienie sąd rozpoznaje na posiedzeniu niejawnym w obecności przysposabiającego, przedstawiciela organu ds. opieki i kurateli, prokuratora oraz dziecka, jeżeli ma ono ukończone 14 lat; obecność rodziców dziecka, innych zainteresowanych stron i dziecka – w wieku od 10 do 14 lat – może być również wymagana, jeżeli sąd uzna ją za konieczną (art. 273).

61. Jeżeli sąd uwzględni wniosek o przysposobienie, prawa i obowiązki rodziców przysposabiających i dziecka przysposobionego ustala się z dniem wejścia orzeczenia w życie (art. 274 § 2).

62. Od orzeczenia sądu uwzględniającego wniosek o przysposobienie przysługuje odwołanie w terminie dziesięciu dni od doręczenia orzeczenia w ostatecznym brzmieniu (art. 274 § 2.1).

63. Sąd może przywrócić przewidziany ustawą federalną termin zawity po jego upływie, jeżeli uzna, że jego uchybienie nastąpiło z ważnych przyczyn (art. 112 § 1).

64. Apelację od nieprawomocnych orzeczeń sądu pierwszej instancji mogą wnosić strony postępowania oraz inni uczestnicy postępowania. Apelację mogą również wnieść osoby, które nie brały udziału w

postępowaniu, w którym rozstrzygnięto o ich prawach i obowiązkach (art. 320 §§ 2 i 3).

65. Odpowiednie przepisy prawa krajowego dotyczące kontroli orzeczeń sądowych w postępowaniu kasacyjnym i rewizyjnym przytoczono w sprawie *Abramyan i Inni przeciwko Rosji* ((dec.), skargi nr 38951/13 i 59611/13, §§ 31-45, 12 maja 2015 r.).

66. W art. 392 kodeksu postępowania cywilnego Federacji Rosyjskiej zawarto wyliczenie przesłanek uzasadniających wznowienie prawomocnie rozpoznanej sprawy ze względu na zaistnienie nowych okoliczności. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka stwierdzający naruszenie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w sprawie, w której skarżący złożył skargę do Trybunału, należy uznać za nową okoliczność uzasadniającą wznowienie postępowania (art. 392 § 4 pkt 4.).

Właściwa praktyka krajowa

67. W dniu 20 kwietnia 2006 r. Sąd Najwyższy w pełnym składzie wydał wyrok nr 8 w sprawie stosowania przez sąd przepisów przy rozpoznawaniu spraw o przysposobienie dzieci. Stanowi on w punkcie 4, że ponieważ zgodnie z art. 273 kodeksu postępowania cywilnego Federacji Rosyjskiej rodzice dziecka, inne zainteresowane strony, a mianowicie krewni dziecka, instytucja, w której dziecko przebywa lub samo dziecko w wieku od 10 do 14 lat mogą brać udział w postępowaniu w sprawie o przysposobienie, jeżeli sąd uzna to za konieczne, sędzia musi rozstrzygnąć kwestię udziału ww. osób w trakcie przygotowań do rozprawy, tak aby rozpoznanie sprawy o przysposobienie uwzględniało dobro dziecka w najszerszym możliwym zakresie.

68. Punkt 18 wyroku stanowi ponadto, że w sentencji orzeczenia o przysposobienie należy wskazać m.in., czy sąd uwzględnił wnioski o zachowanie osobistych praw niemajątkowych i majątkowych złożony przez jednego z rodziców przysposobionego dziecka, bądź – w przypadku śmierci rodzica – przez krewnych zmarłego rodzica przysposobionego dziecka.

PRAWO

I. ZARZUCANE NARUSZENIE ART. 8 I ART. 13 KONWENCJI

69. Skarżący zarzucili naruszenie ich prawa do utrzymywania więzi rodzinnych z wnuczką po jej przysposobieniu. Powołali się na art. 8 Konwencji, który stanowi:

„1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.

2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności osób.”

Skarżący zarzucili ponadto, że nie dysponowali skutecznymi krajowymi środkami odwoławczymi w odniesieniu do zarzucanego naruszenia na podstawie art. 8, co było sprzeczne z art. 13 Konwencji, który stanowi:

„Każdy, kogo prawa i wolności zawarte w niniejszej Konwencji zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka odwoławczego do właściwego organu państwowego także wówczas, gdy naruszenia dokonały osoby wykonujące swoje funkcje urzędowe”.

A. Dopuszczalność

1. Zarzuty podniesione przez pierwszą skarżącą

70. Trybunał zauważa, że w toku postępowania przed Trybunałem, w dniu 29 sierpnia 2018 r. zmarła pierwsza skarżąca. Trybunał musi zatem rozważyć, czy uzasadnione jest dalsze badanie zarzutów pierwszej skarżącej w świetle art. 37 ust. 1 lit. c Konwencji, który stanowi:

„Trybunał może w każdej fazie postępowania zdecydować o skreśleniu skargi z listy spraw, jeżeli okoliczności prowadzą do wniosku, że:

[...]

c) z jakiegokolwiek innej przyczyny ustalonej przez Trybunał nie jest uzasadnione dalsze rozpatrywanie skargi.

Jednakże Trybunał kontynuuje rozpatrywanie skargi, jeśli wymaga tego poszanowanie praw człowieka w rozumieniu niniejszej konwencji i jej protokołów”.

71. Trybunał zauważa, że po śmierci pierwszej skarżącej żaden spadkobierca ani członek bliskiej rodziny nie wyraził chęci przystąpienia do postępowania w jej miejsce. Trybunał uważa ponadto, że brak jest interesu ogólnego, który wymagałby zbadania zarzutów podniesionych przez pierwszą skarżącą.

72. W takich okolicznościach Trybunał uznaje, że przesłanki określone w art. 37 ust. 1 Konwencji są spełnione, oraz że należy skreślić z listy spraw część skargi dotyczącą zarzutów podniesionych przez pierwszą skarżącą.

2. Zarzuty podniesione przez drugiego skarżącego

73. Trybunał wskazuje, że skargi nie są w sposób oczywisty nieuzasadnione w rozumieniu art. 35 ust. 3 lit. a Konwencji. Ponadto stwierdza, że nie są też niedopuszczalne z żadnych innych powodów. Należy je zatem uznać za dopuszczalne.

B. Przedmiot skargi

1. Stanowiska stron

a) Rząd

i) Art. 8 Konwencji

74. Rząd przyznał, że doszło do ingerencji w prawo drugiego skarżącego do poszanowania jego życia rodzinnego w rozumieniu art. 8 ust. 1 Konwencji w związku z ustaniem jego relacji rodzinnych z jego wnuczką. Jednakże przedmiotowa ingerencja została dokonana zgodnie z prawem i była konieczna w rozumieniu art. 8 ust. 2 Konwencji. Sądy krajowe opierały się na opiniach biegłych i kierowały się potrzebą uwzględnienia dobra dziecka.

75. W toku postępowania w sprawie o przysposobienie drugi skarżący nie wystąpił do sądu krajowego o zachowanie swoich osobistych praw i obowiązków niemajątkowych i majątkowych w stosunku do wnuczki zgodnie z art. 137 § 4 kodeksu rodzinnego. Tym samym sąd krajowy nie mógł zbadać tej kwestii z urzędu. Poza tym drugi skarżący dobrowolnie odmówił udziału w postępowaniu w sprawie o przysposobienie.

76. Ponieważ drugi skarżący nie miał prawa do kontaktów ze swoją wnuczką po jej przysposobieniu, przywrócenie kontaktu z dzieckiem byłoby możliwe tylko wówczas, gdyby pogodził się z państwem Z., którzy zostali rodzicami dziewczynki i którzy mogli decydować o tym, co leży w jej najlepszym interesie. Rząd stwierdził, że w przedmiotowej sprawie nie doszło do naruszenia art. 8 Konwencji.

ii) Artykuł 13 Konwencji

77. Rząd twierdził, że drugi skarżący miał możliwość skorzystania ze skutecznych krajowych środków odwoławczych w związku z zarzucanym naruszeniem art. 8 Konwencji, z których zresztą skorzystał (zob. par. 32-34 i 47-49 powyżej).

b) Drugi skarżący

78. Drugi skarżący podtrzymał swoje zarzuty. Stwierdził, że postępowanie w sprawie o przysposobienie było niezgodne z prawem. W szczególności rozpoznanie sprawy o przysposobienie bez jego udziału w postępowaniu pozbawiło go możliwości wyrażenia zainteresowania utrzymaniem relacji z wnuczką. Z tego względu w orzeczeniu o przysposobieniu nie uregulowano jego kontaktów z dzieckiem, a w konsekwencji po zakończeniu postępowania w sprawie o przysposobienie nie mógł on chronić swojego interesu w utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem. Zdaniem drugiego skarżącego przedmiotowa ingerencja nie była ani proporcjonalna, ani konieczna w demokratycznym społeczeństwie.

2. Ocena Trybunału

a) Art. 8 Konwencji

79. Trybunał przypomina, że może istnieć „życie rodzinne” w rozumieniu art. 8 Konwencji pomiędzy dziadkami i wnukami, jeżeli istnieją między nimi wystarczająco bliskie więzi rodzinne. Wspólne zamieszkiwanie nie jest warunkiem sine qua non, ponieważ wystarczą również bliskie relacje budowane przez częsty kontakt; co do zasady przyjmuje się, że więzi między dzieckiem a dziadkami, z którymi mieszkało przez jakiś czas, należą do tej kategorii (zob. *Kruškić przeciwko Chorwacji* (dec.), skarga nr 10140/13, § 108, 25 listopada 2014 r.).

80. W przedmiotowej sprawie drugi skarżący opiekował się swoją wnuczką M. przez pięć lat od maja 2008 r., kiedy to wraz z matką dziewczynka wprowadziła się do niego w wieku jednego roku i ośmiu miesięcy – mieszkała tam przez okres ciężkiej choroby i śmierci matki (która nastąpiła w kwietniu 2011 r.), do lipca 2013 r., kiedy to dziewczynka wyprowadziła się do swoich przyszłych rodziców adopcyjnych, państwa Z. Skarżący był również opiekunem M. w okresie od maja 2011 r. do grudnia 2013 r. Trybunał jest przekonany, że pomiędzy drugim skarżącym a dzieckiem istniało życie rodzinne w rozumieniu art. 8 Konwencji. Nie zostało to zakwestionowane przez strony.

81. Trybunał zbada następnie, czy doszło do braku poszanowania życia rodzinnego drugiego skarżącego.

82. Trybunał zauważa, że w przypadku stwierdzenia istnienia więzi rodzinnych, państwo musi co do zasady działać w sposób ukierunkowany na utrzymanie takich więzi. Relacja między dziadkami i wnukami ma inny charakter i stopień niż relacja między rodzicem a dzieckiem, a zatem z definicji wymaga mniejszej ochrony. Prawo do poszanowania życia rodzinnego dziadków w stosunku do wnuków oznacza przede wszystkim prawo do utrzymywania normalnych relacji dziadków z wnukami poprzez kontakt, nawet jeśli kontakt ten odbywa się zwykle za zgodą osoby sprawującej władzę rodzicielską (zob. *Mitovi przeciwko Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii*, skarga nr 53565/13, § 58, 16 kwietnia 2015 r.).

83. Trybunał jest jednak świadomy, że przysposobienie rozwiązuje stosunek prawny między dzieckiem a jego biologicznymi rodzicami oraz rodziną, z której dziecko pochodzi, a zatem przewidziany w Konwencji obowiązek umożliwiający utrzymanie więzi rodzinnej nieuchronnie ulegnie zmianie (zob. par. 54 powyżej).

84. Trybunał zauważa, że w niniejszej sprawie kwestia kontaktu po przysposobieniu, a zatem kwestia, czy więź rodzinna między drugim skarżącym a jego wnuczką powinna zostać utrzymana, nie była jako taka rozpatrywana przez sądy krajowe w postępowaniu w sprawie o przysposobienie.

85. Trybunał zauważa, że Rząd przyznał, iż doszło do ingerencji w prawo drugiego skarżącego do poszanowania jego życia rodzinnego w rozumieniu art. 8 ust. 1 Konwencji w związku z zerwaniem jego więzi rodzinnych z wnuczką po przysposobieniu.

86. Trybunał przypomina, że taka ingerencja stanowi naruszenie art. 8, chyba że jest „przewidziana przez prawo”, realizuje jeden lub więcej uprawnionych celów, o których mowa w ust. 2, oraz jest „konieczna w demokratycznym społeczeństwie” do osiągnięcia takich celów. Trybunał przystąpi zatem do zbadania, czy przedmiotowa ingerencja została dokonana zgodnie z prawem.

87. Zgodnie z orzecznictwem Trybunału sformułowanie „zgodny z prawem” wymaga, aby sporny środek zarówno znajdował podstawę w prawie krajowym, jak i był zgodny z zasadą praworządności, to znaczy był dostępny, przewidywalny i opatrzony niezbędnymi gwarancjami proceduralnymi zapewniającymi odpowiednią ochronę prawną przed arbitralnym stosowaniem przepisów prawa (zob. *Surikov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 42788/06, § 71, 26 stycznia 2017 r., i przytoczone tam orzecznictwo).

88. Wracając do okoliczności niniejszej sprawy, Trybunał zauważa, że zgodnie z przepisami prawa krajowego przysposobione dzieci tracą osobiste prawa niemajątkowe i majątkowe oraz zostają zwolnione z obowiązków w szczególności wobec swoich krewnych. Jeżeli jednak na wniosek dziadków przysposobionego dziecka sąd rozpoznający sprawę o przysposobienie postanowi, kierując się dobrem dziecka, zachować ich osobiste prawa i obowiązki niemajątkowe i majątkowe w stosunku do dziecka, to krewni ci mogą złożyć wniosek o uregulowanie kontaktów z dzieckiem na podstawie art. 67 kodeksu rodzinnego (zob. par. 54-55 powyżej). Trybunał zauważa w związku z tym, że drugi skarżący nie złożył do sądu rejonowego rozpoznającego sprawę o przysposobienie w pierwszej instancji wniosku o uregulowanie kontaktów z jego wnuczką po przysposobieniu. Kwestia ta nie została zatem zbadana przez sąd rejonowy, a w sentencji orzeczenia o przysposobieniu nie uregulowano kwestii kontaktów między dzieckiem a drugim skarżącym po przysposobieniu, co skutkowało utratą więzi prawnej między nimi i uniemożliwiło skarżącemu dochodzenie sposobu uregulowania kontaktów z dzieckiem na podstawie art. 67 kodeksu rodzinnego na dzień uprawomocnienia się orzeczenia o przysposobieniu w dniu 7 grudnia 2013 r. (zob. par. 30 i 68 powyżej).

89. Trybunał przyjmuje do wiadomości argument drugiego skarżącego, że niezłożenie wniosku o zachowanie osobistych niemajątkowych i majątkowych praw i obowiązków w stosunku do wnuczki do sądu rejonowego rozpoznającego sprawę o przysposobienie w pierwszej instancji wynikało z pominięcia jego osoby przez sąd rejonowy w postępowaniu w sprawie o przysposobienie. Trybunał zauważa jednak, że prawo krajowe nie przewidywało obowiązkowej obecności drugiego skarżącego jako opiekuna dziecka przy rozpoznawaniu wniosku o przysposobienie. Kwestię tę

pozostawiono uznaniu sądu rozpoznającego sprawę o przysposobienie (zob. par. 60 i 67 powyżej). Trybunał ponadto zauważa, że drugi skarżący wiedział o postępowaniu w sprawie o przysposobienie, gdyż wyraził pisemną zgodę na przysposobienie oraz życzenie, aby sprawa została rozpoznana pod jego nieobecność (zob. par. 29 powyżej). Nic zatem nie wskazuje na to, że drugi skarżący nie miał możliwości lub nie był w stanie wystąpić do sądu rejonowego z wnioskiem o utrzymanie kontaktów z wnuczką po jej przysposobieniu, ani że orzeczenie o przysposobieniu wydane przez sąd rejonowy w dniu 26 listopada 2013 r. było niezgodne z prawem.

90. Trybunał zauważa, że później, kiedy skutki postępowania w sprawie o przysposobienie obejmujące trwałe zerwanie więzów rodzinnych między drugim skarżącym a jego wnuczką stały się dla niego jasne i prawdopodobnie po pogorszeniu się jego relacji z państwem Z. (zob. par.27 powyżej), drugi skarżący prowadził dwa postępowania mające na celu przywrócenie kontaktów z dzieckiem. W pierwszym z tych postępowań drugiemu skarżącemu udało się przywrócić termin zawity na wniesienie apelacji od wyroku w sprawie o przysposobienie i zaskarżyć orzeczenie, powołując się w szczególności na utratę kontaktów z wnuczką po jej przysposobieniu. Sąd miejski oddalił jednak jego apelację nie przesądzając, czy skarżący powinien mieć kontakt z wnuczką, oraz stwierdziwszy jednocześnie, że skarżący ma możliwość wystąpienia do sądu o uregulowanie kontaktów z wnuczką zgodnie z art. 67 kodeksu rodzinnego (zob. par.32-34 and 49 powyżej).

91. Jednakże kiedy drugi skarżący wystąpił przeciwko państwu Z. z wnioskiem o usunięcie przeszkód w kontaktach z wnuczką i ustalenie sposobu jego kontaktu z nią na podstawie art. 67 Kodeksu rodzinnego, sądy umorzyły postępowanie, stwierdzając, że ponieważ wyrok w sprawie o przysposobienie z dnia 26 listopada 2013 r. nie zawierał wskazania co do kontynuacji więzi rodzinnych między drugim skarżącym a jego wnuczką po przysposobieniu, skarżący nie miał prawa domagać się usunięcia przeszkód w kontakcie z dzieckiem oraz ustalenia warunków tych kontaktów (zob. par.47-49 powyżej).

92. Mając na uwadze powyższe, powstaje pytanie, czy stosowanie przepisów prawa krajowego regulujących kwestię kontaktów po przysposobieniu między przysposobionym dzieckiem a jego krewnymi było wystarczająco jasne i przewidywalne, skoro nie stanowiły wyrażnie, że prawa krewnych przysposobionego dziecka zostały przeniesione na rodziców adopcyjnych lub w inny sposób wygasły z chwilą przysposobienia, chyba że w toku postępowania w sprawie o przysposobienie złożono wnioski krewnych o kontynuowanie relacji, w tym kontaktów, a w orzeczeniu o przysposobieniu uregulowano tę kwestię.

93. Przyjmując jednak, że można to wywieść z odpowiednich przepisów prawa krajowego (zob. par.88 powyżej), skoro wniosek drugiego skarżącego o przywrócenie terminu zawitego na wniesienie apelacji od orzeczenia o przysposobieniu został uwzględniony przez sąd rejonowy, to wówczas do

sądu miejskiego rozpatrującego apelację drugiego skarżącego należało zbadać kwestię, czy skarżący powinien utrzymywać kontakty z dzieckiem po przysposobieniu, a w szczególności podjęcie decyzji, czy kontakty te nie sprzeciwiają się dobru dziecka, a w takim przypadku zawarcie odpowiednich zapisów w sentencji orzeczenia o przysposobieniu. Zamiast tego sąd miejski utrzymał w mocy orzeczenie o przysposobieniu i przekonał drugiego skarżącego, że wciąż ma możliwość uregulowania kwestii kontaktów z wnuczką po przysposobieniu, po zakończeniu postępowania w sprawie o przysposobienie, w trybie przewidzianym w art. 67 kodeksu rodzinnego. W rzeczywistości jednak taki środek odwoławczy nie był dla niego dostępny, ponieważ, jak stwierdziły sąd miejski i sąd rejonowy w postępowaniu prowadzonym w trybie art. 67, wobec braku konkretnego zapisu dotyczącego uregulowania dalszych kontaktów w orzeczeniu o przysposobieniu, niedopuszczalne było złożenie wniosku o uregulowanie kontaktów.

94. Zatem wskutek przyjętej interpretacji i zastosowania odpowiednich przepisów prawa krajowego przez sąd miejski we wznowionym postępowaniu w sprawie o przysposobienie, drugi skarżący został całkowicie i automatycznie wykluczony z życia wnuczki po jej przysposobieniu, mimo że kwestia kontaktów po przysposobieniu została podniesiona przed sądem miejskim.

95. Mając na uwadze powyższe oraz przyjmując wystarczająco jasny charakter prawa krajowego regulującego przedmiot kontaktów po przysposobieniu między przysposobionym dzieckiem a jego krewnymi, Trybunał uważa, że niezbadanie przez sąd miejski przedmiotu kontaktów drugiego skarżącego z wnuczką po przysposobieniu stanowiło nieposzanowanie życia rodzinnego drugiego skarżącego. W związku z powyższym doszło do naruszenia art. 8 Konwencji.

b) Art. 13 Konwencji

96. Mając na uwadze swoje ustalenia odnoszące się do Artykułu 8 Konwencji (zob. par. 79-95 powyżej), Trybunał uważa, że nie jest konieczne odrębne badanie, czy doszło do naruszenia art. 13 Konwencji.

II. ZASTOSOWANIE ART. 41 KONWENCJI

97. Art. 41 Konwencji stanowi:

„Jeżeli Trybunał stwierdzi, że nastąpiło naruszenie Konwencji lub jej Protokołów, oraz jeżeli prawo wewnętrzne zainteresowanej Wysokiej Układającej się Strony pozwala tylko na częściowe usunięcie konsekwencji tego naruszenia, Trybunał orzeka, gdy zachodzi taka potrzeba, o przyznaniu słusznego zadośćuczynienia pokrzywdzonej stronie.”

A. Szkoda

98. Drugi skarżący zażądał kwoty 100 000 EUR tytułem zadośćuczynienia za szkodę niemajątkową.

99. Rząd uznał, że roszczenie drugiego skarżącego jest zawyżone.

100. Trybunał uważa, że drugi skarżący niewątpliwie doznał cierpienia i nadal cierpi z powodu braku możliwości utrzymywania kontaktów z wnuczką. Biorąc pod uwagę okoliczności sprawy oraz dokonując oceny na zasadzie słuszności Trybunał, zgodnie z art. 41, przyznaje skarżącemu z tego tytułu kwotę 5000 EUR.

B. Koszty i wydatki

101. Drugi skarżący domagał się 1000 EUR tytułem zwrotu kosztów zastępstwa procesowego przed Trybunałem.

102. Rząd stwierdził, że nie należy zasądzać zwrotu kosztów i wydatków.

103. Zgodnie z orzecznictwem Trybunału skarżącemu przysługuje prawo do zwrotu poniesionych kosztów i wydatków wówczas, kiedy wykazał, że były one rzeczywiście i koniecznie poniesione i były uzasadnione co do wysokości. W przedmiotowej sprawie, mając na uwadze dokumenty będące w jego posiadaniu oraz powyższe kryteria, Trybunał odrzuca roszczenie drugiego skarżącego dotyczące zwrotu kosztów i wydatków, uznając, że nie zostało wykazane, jakoby dokonał lub jest zobowiązany do dokonania jakichkolwiek płatności na rzecz pełnomocnika reprezentującego go przed Trybunałem.

C. Odsetki za zwłokę

104. Trybunał uznaje za właściwe, aby odsetki za zwłokę były oparte na marginalnej stopie procentowej Europejskiego Banku Centralnego, powiększonej o trzy punkty procentowe.

Z TYCH PRZYCZYN TRYBUNAŁ JEDNOGŁOŚNIE,

1. *Postanawia* skreślić skargę z listy spraw zgodnie z art. 37 ust. 1 lit. c Konwencji w zakresie, w jakim dotyczy ona zarzutów podniesionych przez pierwszą skarżącą;

2. *uznaje* skargę na podstawie art. 8 i art. 13 Konwencji za dopuszczalną, a pozostałą część skargi za niedopuszczalną;
3. *orzeka*, że doszło do naruszenia art. 8 Konwencji;
4. *orzeka*, że nie ma potrzeby rozpatrywania skargi na gruncie art. 13 Konwencji;
5. *orzeka*,
 - a) że pozwane państwo winno, w terminie trzech miesięcy od daty, w której niniejszy wyrok stanie się ostateczny zgodnie z art. 44 ust. 2 Konwencji, uiścić na rzecz drugiego skarżącego kwotę 5000 EUR (pięciu tysięcy euro) plus wszelkie należne podatki tytułem zadośćuczynienia za szkodę niemajątkową, przeliczoną na walutę pozwanego państwa według kursu obowiązującego w dniu płatności;
 - b) że od upływu wyżej wskazanego terminu trzech miesięcy aż do momentu uregulowania należności, należne będą odsetki zwykłe od określonej powyżej kwoty, naliczone według stopy równej marginalnej stopie procentowej Europejskiego Banku Centralnego obowiązującej w tym okresie, powiększonej o trzy punkty procentowe;
6. *oddala* pozostałą część roszczenia skarżącego dotyczącego słusznego zadośćuczynienia.

Sporządzono w języku angielskim i obwieszczono pisemnie w dniu 5 marca 2019 r., zgodnie z Regulą 77 §§ 2 i 3 Regulaminu Trybunału.

Stephen Phillips
Kancierz

Vincent A. De Gaetano
Przewodniczący